

DOMSTOLENS DOM (Anden Afdeling)

14. oktober 2010*

I sag C-243/09,

angående en anmodning om præjudiciel afgørelse i henhold til artikel 234 EF, indgivet af Verwaltungsgericht Halle (Tyskland) ved afgørelse af 25. marts 2009, indgået til Domstolen den 3. juli 2009, i sagen:

Günter Fuß

mod

Stadt Halle, har

DOMSTOLEN (Anden Afdeling)

sammensat af afdelingsformanden, J.N. Cunha Rodrigues, og dommerne A. Arabadjiev, A. Rosas, U. Löhmus og A. Ó Caoimh (refererende dommer),

* Processprog: tysk.

generaladvokat: P. Mengozzi
justitssekretær: R. Grass,

på grundlag af den skriftlige forhandling,

efter at der er afgivet indlæg af:

— Günter Fuß ved Rechtsanwalt M. Geißler

— Stadt Halle ved Willecke, som befuldmægtiget

— den tyske regering ved M. Lumma og C. Blaschke, som befuldmægtigede

— den østrigske regering ved C. Pesendorfer, som befuldmægtiget

— Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved V. Kreuztitz og M. van Beek, som befuldmægtigede,

og idet Domstolen efter at have hørt generaladvokaten har besluttet, at sagen skal pådømmes uden forslag til afgørelse,

afsagt følgende

Dom

- ¹ Anmodningen om en præjudiciel afgørelse vedrører fortolkningen af artikel 22, stk. 1, første afsnit, litra b), i Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/88/EF af 4. november 2003 om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden (EUT L 299, s. 9).
- ² Anmodningen er blevet indgivet i forbindelse med en tvist mellem Günter Fuß og dennes arbejdsgiver, Stadt Halle, vedrørende tvungen forflyttelse til en anden tjenestegren end den, han tidligere var tilknyttet som brandmand.

Retsforskrifter

EU-retlige forskrifter

3 Det fremgår af første betragtning til direktiv 2003/88, at direktivet af hensyn til klarheden foretager en kodifikation af bestemmelserne i Rådets direktiv 93/104/EF om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden (EFT L 307, s. 18), som ændret ved Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2000/34/EF af 22. juni 2000 (EFT L 195, s. 41, herefter »direktiv 93/104«). Direktiv 93/104 og 2000/34 skulle af medlemsstaterne være gennemført i national ret senest henholdsvis den 23. november 1996 og den 1. august 2003.

4 Artikel 1 i direktiv 2003/88 med overskriften »Formål og anvendelsesområde« bestemmer:

»1. Dette direktiv indeholder minimumsforskrifter for sikkerhed og sundhed i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden.

2. Dette direktiv finder anvendelse på:

a) de minimale daglige hvileperioder, ugentlige hvileperioder og årlige ferier, på pauser og på den maksimale ugentlige arbejdstid, samt på

[...]«

- 5 Under overskriften »Maksimal ugentlig arbejdstid« bestemmer samme direktivs artikel 6:

»Medlemsstaterne træffer de nødvendige foranstaltninger for, at det, henset til kravene om at beskytte arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, sikres:

a) at den ugentlige arbejdstid begrænses ved love eller administrative bestemmelser eller ved kollektive overenskomster eller aftaler mellem arbejdsmarkedets parter

b) at den gennemsnitlige arbejdstid i løbet af en syvdagesperiode ikke overstiger 48 timer, inklusive overarbejde.«

- 6 Ordlyden af direktivets artikel 15 med overskriften »Gunstigere bestemmelser« er følgende:

»Dette direktiv berører ikke medlemsstaternes adgang til at anvende eller indføre love og administrative bestemmelser, der er gunstigere med hensyn til beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, eller til at fremme eller tillade anvendelse af kollektive overenskomster eller aftaler mellem arbejdsmarkedets parter, der er gunstigere med hensyn til beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed.«

7 Artikel 17 i direktiv 2003/88 med overskriften »Undtagelsesbestemmelser« fastslår:

»1. Under overholdelse af de generelle principper for beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed kan medlemsstaterne fravige artikel 3, 4, 5, 6, 8 og 16, når arbejdstidens længde som følge af særlige træk ved det udførte arbejde ikke måles og/eller fastsættes på forhånd, eller når arbejdstagerne selv kan fastsætte den [...]

[...]

3. I overensstemmelse med stk. 2 i denne artikel kan artikel 3, 4, 5, 8 og 16 fraviges:

[...]

c) for aktiviteter, der er kendetegnet ved nødvendigheden af at sikre kontinuerlige ydelser eller vedvarende produktion, f.eks. når der er tale om:

[...]

iii) [...] brandvæsen og civilbeskyttelse«.

8 Direktivets artikel 22, stk. 1, første afsnit, er affattet som følger:

»En medlemsstat kan undlade at anvende artikel 6 under overholdelse af de almindelige principper for beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed og forudsat, at den ved nødvendige foranstaltninger, som er truffet med henblik herpå, sikrer:

- a) at ingen arbejdsgiver kræver, at en arbejdstager præsterer mere end 48 timers arbejde i løbet af en syvdagesperiode, beregnet som gennemsnit i den referencerperiode, der er omhandlet i artikel 16, litra b), medmindre arbejdstageren har samtykket i at udføre et sådant arbejde
- b) at det ikke lægges arbejdstageren til last, at vedkommende ikke er indstillet på at give sit samtykke til at udføre et sådant arbejde
- c) at arbejdsgiveren fører ajourførte registre over de arbejdstagere, der udfører et sådant arbejde
- d) at registrene stilles til rådighed for de kompetente myndigheder, som af sikkerheds og/eller sundhedsmæssige årsager kan forbyde eller begrænse arbejdstagernes mulighed for at overskride den maksimale ugentlige arbejdstid

e) at arbejdsgiveren efter anmodning fra de kompetente myndigheder giver disse oplysninger om de aftaler, der er indgået med arbejdstagerne om udførelse af et arbejde, hvorved de overskrider en arbejdstid på 48 timer i løbet af en syvdagesperiode, beregnet som gennemsnit i den referenceperiode, der er omhandlet i artikel 16, litra b).«

9 I henhold til artikel 28 i direktiv 2003/88 trådte dette i kraft den 2. august 2004.

Nationale bestemmelser

10 § 2, stk. 1, i delstaten Sachsen-Anhalts bekendtgørelse om tjenestemænds arbejdstid i byers og kommuners brandvæsen (Verordnung über die Arbeitszeit der Beamtinnen und Beamten im feuerwehrtechnischen Dienst der Städte und Gemeinden des Landes Sachsen-Anhalt) af 7. oktober 1998 (herefter »ArbZVO-FW 1998«), som var gældende indtil den 31. december 2007, bestemte følgende:

»Den forskriftsmæssige arbejdstid udgør for tjenestemænd, der udfører skifteholdsarbejde, og hvis ugentlige gennemsnitsarbejdstid overvejende tilbringes i beredskabs-tjeneste, 54 timer. [...]«

11 ArbZVO-FW 1998 blev med virkning fra den 1. januar 2008 erstattet af ArbZVO-FW af 5. juli 2007 (herefter »ArbZVO-FW 2007«).

¹² § 2, stk. 1, i ArbZVO-FW 2007 bestemmer:

»Den forskriftsmæssige ugentlige gennemsnitsarbejdstid går for tjenestemænd op til 48 timer i årgennemsnit, inklusive overarbejde.«

¹³ § 4 i samme ArbZVO-FW 2007 med overskriften »Individuelle ordninger« er affattet som følger:

»1. Med forbehold for iagttagelse af de generelle principper for beskyttelse af sikkerheden og arbejdstagernes sundhed kan arbejdstidens længde på skifteholdsarbejde overstige den forskriftsmæssige ugentlige arbejdstid som fastsat i § 2, stk. 1, hvis de pågældende personer samtykker, og arbejdsgiveren fremlægger bevis herfor.

2. Den i stk. 1 omhandlede aftale kan hæves med seks måneders varsel. De berørte parter skal underrettes skriftligt.«

¹⁴ § 612a i den borgerlige lovbog (Bürgerliches Gesetzbuch, herefter »BGB«) bestemmer, at arbejdsgiveren i aftaler med en arbejdstager eller ved foranstaltninger iværksat i forhold til en arbejdstager ikke kan stille denne dårligere med den begrundelse, at arbejdstageren på lovlig vis har udøvet sine rettigheder.

Twisten i hovedsagen og de præjudicielle spørgsmål

- 15 Günter Fuß har siden den 10. maj 1982 været ansat ved Stadt Halle. I 1998 blev han udnævnt til tjenestemand med titel af overbrandmester («Oberbrandmeister»), og han har siden den 15. december 2005 været stormester («Hauptbrandmeister»).
- 16 Indtil den 4. januar 2007 gjorde Günter Fuß tjeneste ved Stadt Halles brandvæsens udrykningstjeneste, »afværgende brandbekæmpelse«, som leder af et køretøj. Hans vagtplan omfattede en gennemsnitlig ugentlig arbejdstid på 54 timer.
- 17 Under et personalemøde i begyndelsen af 2006 meddelte Stadt Halles ledelse medarbejderne i udrykningstjenesten, at der ville ske forflytninger på brandvæsenets alarmcentral, såfremt direktiv 2003/88 skulle overholdes.
- 18 Under påberåbelse af kendelse af 14. juli 2005, Personalrat der Feuerwehr Hamburg (sag C-52/04, Sml. I, s. 7111), anmodede Günter Fuß ved skrivelse af 13. december 2006 om, at hans ugentlige arbejdstid fremover ikke længere ville overskride den gennemsnitlige maksimumsgrænse på 48 timer som fastsat i artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88. Ved samme skrivelse gjorde Günter Fuß gældende, at han havde ret til godtgørelse for det ulovligt udførte overarbejde under perioden fra den 1. januar 2004 til den 31. december 2006.
- 19 Ved afgørelse af 18. december 2006 indførte Stadt Halle en vagtplan for personalet, hvorefter en turnusordningsstilling, der var blevet ledig på brandvæsenets alarmcentral, skulle besættes fra og med den 1. april 2007 for at undgå nogen form for kvalitetsbrist i organisationen.

- 20 Den 21. december 2006 blev Günter Fuß hørt af sin arbejdsgiver vedrørende sidstnævntes forslag om at overflytte ham til den nævnte stilling. Under denne samtale gav Günter Fuß udtryk for, at han fortsat ville arbejde i udrykningstjenesten.
- 21 Ved afgørelse af 2. januar 2007 forflyttede Stadt Halle Günter Fuß til alarmcentralen i en begrænset periode — nemlig fra den 5. januar 2007 til den 31. marts 2009 — med den begrundelse, at en sådan forflyttelse var nødvendig af organisatoriske hensyn (herefter »afgørelsen om forflyttelse«). Ifølge Stadt Halle krævede den omhandlede stilling en uddannelse som overbrandmester, flere års erfaring som leder af et køretøj og uddannelse som redder. Desuden ville denne forflyttelse bl.a. gøre det muligt for Günter Fuß at arbejde under overholdelse af den maksimale ugentlige arbejdstid på 48 timer.
- 22 Siden Günter Fuß blev forflyttet, har han arbejdet 40 timer om ugen og har ikke længere haft 24-timers vagter. Henset til det mindre antal arbejdstimer på ubekvemme tider (nat, søn- og helligdage) modtager han et lavere ulempestillæg for tjeneste på sådanne tider.
- 23 Den 4. januar 2007 indbragte Günter Fuß en administrativ klage til Stadt Halle over forflyttelsen og gjorde i det væsentlige gældende, at det ikke var hans ønske at arbejde under en anden vagtplanmodel.
- 24 Ved afgørelse af 23. januar 2007 afviste Stadt Halle klagen, nærmere bestemt med den begrundelse, at afgørelsen om forflyttelse var en personalemæssig foranstaltning beroende på arbejdsgiverens instruktionsbeføjelse, som kan udøves skønsmæssigt.

25 Den 28. februar 2007 anlagde Günter Fuß sag ved Verwaltungsgericht Halle med påstand om ophævelse af afgørelsen om forflyttelse og om genindsættelse i den stilling, han havde besat forud for den mod ham rettede foranstaltning. Han har i det væsentlige gjort gældende, at forflyttelsen af ham alene blev besluttet af den grund, at han ifølge bestemmelserne i direktiv 2003/88 havde anmodet om at få sin arbejdstid nedsat. Stadt Halle mener derimod ikke, at denne afgørelse på nogen måde har til formål at straffe Günter Fuß, men at den muliggør, at hans anmodning om overholdelse af en 48-timers arbejdsuge imødekommes, uden at vagtplanen skulle tilpasses tidligere end planlagt og alene for hans skyld, hvilket ville have medført organisatoriske problemer. Vagtplanen skulle nemlig bringes i overensstemmelse med direktiv 2003/88 på en ensartet måde for alle stedets ansatte.

26 Den nationale domstol konstaterede i sin forelæggelsesafgørelse, at afgørelsen om forflyttelse var i overensstemmelse med national ret. For det første var Günter Fuß nemlig blevet forflyttet til en stilling i samme grad og henhørende under samme løngruppe. For det andet hviler Günter Fuß' forflyttelse — selv hvis det antages, at den ikke kunne begrundes ud fra organisatoriske hensyn — på et relevant grundlag, nemlig ønsket om i forhold til sagsøgeren at bringe tilsidesættelsen af artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 til ophør uden i øvrigt at ændre eller tilpasse vagtplanen eller de øvrige brandmænds arbejdstider.

27 Den nationale domstol er dog i tvivl om, hvorvidt afgørelsen om forflyttelse er i strid med artikel 22, stk. 1, første afsnit, litra b), i direktiv 2003/88.

- 28 Den nationale domstol har bemærket, at § 2, stk. 1, i ArbZVO-FW 1998 ganske vist ikke på tidspunktet for de omtvistede faktiske omstændigheder var affattet som en undtagelsesbestemmelse til artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 som omhandlet i samme direktivs artikel 22, stk. 1, første afsnit, og at ingen anden nationalretlig bestemmelse hjemlede en sådan undtagelse under opfyldelse af samtlige de i sidstnævnte bestemmelse fastsatte betingelser, navnlig ikke betingelsen i artikel 22, stk. 1, første afsnit, litra b), hvorefter det ikke skal lægges arbejdstageren til last, at vedkommende ikke er indstillet på at give sit samtykke til at udføre et arbejde, der overskrider den gennemsnitlige maksimale ugentlige arbejdstid på 48 timer. Medmindre det accepteres, at rettighederne ifølge direktiv 2003/88 omgås, og at direktivet ikke opfylder sit formål, vil forbuddet mod at lægge arbejdstagere et manglende samtykke til last dog skulle finde anvendelse så meget desto mere, når arbejdsgiveren — trods manglende udtrykkelig bestemmelse i national ret med hjemmel hertil — af en arbejdstager kræver, at denne udfører et arbejde over maksimumsgrænsen som fastsat i den nævnte artikel 6, litra b), og arbejdstageren kræver denne bestemmelse overholdt.
- 29 Ifølge den forelæggende ret er det imidlertid et spørgsmål, om begrebet »ikke [...] lægges til last« i artikel 22, stk. 1, første afsnit, litra b), i direktiv 2003/88 skal fortolkes subjektivt eller objektivt. Ud fra en subjektiv betragtning måtte det konstateres, at det manglende samtykke er blevet lagt Günter Fuß til last, da han opfattede forflyttelsen som en sanktion. Ud fra et objektivt synspunkt lægges det manglende samtykke derimod på ingen måde Günter Fuß til last, idet hans nye stilling er mindre farlig end den tidligere, ligesom han får mulighed for at tilegne sig supplerende faglige kvalifikationer. Ganske vist gik Günter Fuß ned i løn grundet et lavere ulempeillæg for arbejdstimer på ubekvemme tider. Denne lavere løn er dog retfærdiggjort ved, at han udfører færre arbejdstimer på ubekvemme tider, hvilket til gengæld indebærer mere fritid. Desuden er det uden betydning, at forflyttelsen er tidsbegrænset, da det af ArbZVO-FW 2007, sådan som den har været i kraft siden den 1. januar 2008, følger, at Günter Fuß vil kunne fastholdes i en anden stilling uden for udrykningstjenesten, hvis ikke han giver sit samtykke til en overskridelse af den ugentlige grænse på 48 timer.

30 Under disse omstændigheder har Verwaltungsgericht Halle besluttet at udsætte sagen og forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

- »1) Skal begrebet »ikke [...] lægges til last« i artikel 22, stk. 1, [første afsnit,] litra b), i [direktiv 2003/88] fortolkes objektivt eller subjektivt?

- 2) Lægges det til last som omhandlet i artikel 22, stk. 1, [første afsnit,] litra b), i [direktiv 2003/88], såfremt en tjenestemand i udrykningstjeneste som følge af sin anmodning om fremover at holde sig inden for den maksimale ugentlige arbejdstid imod sit ønske overføres til en anden stilling, der overvejende omfatter kontorarbejde?

- 3) Udgør en lavere aflønning et forhold, der lægges til last som omhandlet i artikel 22, stk. 1, [første afsnit,] litra b), i [direktiv 2003/88], såfremt forflyttelsen medfører, at omfanget af tjenesten på ubekvemme tidspunkter (nat eller søn- og helligdage) reduceres, og dermed også størrelsen af det ulempestillæg, der ydes for sådan tjeneste?

- 4) Såfremt spørgsmål 2 eller 3 besvares bekræftende: Kan de af en forflyttelse følgende forhold, der lægges til last, opvejes af andre fordele ved den nye stilling, herunder kortere arbejdstid eller videreuddannelse?«

Om de præjudicielle spørgsmål

- 31 Med spørgsmålene, som behandles samlet, ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om begrebet »ikke [...] lægges til last« i artikel 22, stk. 1, første afsnit, litra b), i direktiv 2003/88 skal fortolkes således, at det er til hinder for en national lovgivning som den i hovedsagen omhandlede, hvorefter en arbejdsgiver i den offentlige sektor kan foretage en tvungen forflyttelse af en som brandmand i udrykningstjenesten beskæftiget arbejdstager med den begrundelse, at han har anmodet om, at den i artikel 6, litra b), i dette direktiv fastsatte maksimale ugentlige gennemsnitsarbejdstid overholdes i den nævnte udrykningstjeneste.
- 32 Det skal i denne forbindelse påpeges, at direktiv 2003/88 ifølge fast retspraksis har til formål at fastsætte minimumsforskrifter med henblik på at forbedre arbejdstagernes leve- og arbejdsvilkår ved indbyrdes tilnærmelse af de nationale lovgivninger bl.a. om arbejdstidens længde. Denne harmonisering på EU-plan af arbejdstidens tilrettelæggelse har til formål at garantere en bedre beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed ved at sikre dem bl.a. daglige og ugentlige minimumshvileperioder og passende pauser og ved at fastsætte en maksimumsgrænse for den ugentlige arbejdstid (jf. bl.a. dom af 5.10.2004, forenede sager C-397/01 — C-403/01, Pfeiffer m.fl., Sml. I, s. 8835, præmis 76, af 1.12.2005, sag C-14/04, Dellas m.fl., Sml. I, s. 10253, præmis 40 og 41, og af 7.9.2006, sag C-484/04, Kommissionen mod Det Forenede Kongerige, Sml. I, s. 7471, præmis 35 og 36).
- 33 Således forpligter artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 medlemsstaterne til at træffe de nødvendige foranstaltninger for, at det, henset til kravene om at beskytte arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, sikres, at den gennemsnitlige arbejdstid i løbet af en syvdagesperiode ikke overstiger 48 timer, inklusive overarbejde. I forhold til den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid udgør denne maksimumsgrænse en regel af en

særlig betydning inden for Unionens sociallovgivning, der gælder som et mindstekrav for enhver arbejdstager af hensyn til beskyttelsen af hans sikkerhed og sundhed (jf. dommen i sagen Pfeiffer m.fl., præmis 100, i sagen Dellas m.fl., præmis 49, og i sagen Kommissionen mod Det Forenede Kongerige, præmis 38).

- ³⁴ Uanset at det i medfør af artikel 15 i direktiv 2003/88 som udgangspunkt er tilladt at anvende eller indføre nationale bestemmelser, der er gunstigere med hensyn til beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, er det inden for den ved direktivet indførte ordning kun visse bestemmelser, som udtrykkeligt er omhandlet i dette direktiv, der kan fraviges ved undtagelser, som er fastsat af medlemsstaterne eller af arbejdsmarkedets parter. Desuden er brugen af sådanne undtagelser underlagt strenge betingelser, der er egnede til at sikre en effektiv beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed (jf. dommen i sagen Pfeiffer m.fl., præmis 77 og 96).
- ³⁵ Artikel 22, stk. 1, første afsnit, i direktiv 2003/88, som er genstanden for de præjudicielle spørgsmål, giver således medlemsstaterne mulighed for at undlade at anvende direktivets artikel 6, forudsat at de overholder de almindelige principper for beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, og at de opfylder en række kumulative betingelser, der er angivet i denne bestemmelse, navnlig den i dette afsnits litra b) fastsatte betingelse om, at det ikke lægges arbejdstageren til last, at vedkommende ikke er indstillet på at give sit samtykke til at udføre et arbejde, hvis gennemsnitlige ugentlige længde overskrider maksimumsgrænsen som fastsat i samme direktivs artikel 6, litra b).
- ³⁶ I det foreliggende tilfælde er det dog ubestridt, at på tidspunktet for de faktiske omstændigheder i hovedsagen havde hverken Forbundsrepublikken Tyskland — hvilket Domstolen allerede fastslog i præmis 85 i dom af 9. september 2003, Jaeger (sag C-151/02, Sml. I, s. 8389), og i præmis 98 i dommen i sagen Pfeiffer m.fl. — eller

delstaten Sachsen-Anhalt — hvilket i forelæggelsesafgørelsen er blevet fastslået af den domstol, for hvilken tvisten i hovedsagen verserer, og bekræftet i nærværende sag både af den tyske regering og af Stadt Halle i deres skriftlige indlæg — gjort brug af denne mulighed for fravigelse, eftersom de nationale bestemmelser, der var gældende på dette tidspunkt, ikke omfattede nogen foranstaltning, som svarede til artikel 22, stk. 1, første afsnit, i direktiv 2003/88, eller som tilsigtede at gennemføre nævnte bestemmelse. På skriftlig forespørgsel herom fra Domstolen har Stadt Halle gentaget denne konstatering, ligesom Günter Fuß og den østrigske regering gav udtryk for samme synspunkt.

37 Den forelæggende ret har herved højest noteret, at denne mulighed for fravigelse i artikel 22, stk. 1, første afsnit, litra b), i direktiv 2003/88 efterfølgende er blevet anvendt af delstaten Sachsen-Anhalt inden for rammerne af den lovgivning, som senere er blevet vedtaget specifikt med henblik på at gennemføre dette direktiv i forhold til brandmænd, der er beskæftigede i denne delstats byer og kommuner. Lovgivningen er dog først trådt i kraft den 1. januar 2008, hvilket ligger efter tidspunktet for afgørelsen om forflyttelse.

38 Det følger heraf, at i mangel af nationalretlige foranstaltninger, der gennemfører den mulighed for fravigelse, som i henhold til artikel 22, stk. 1, første afsnit, i direktiv 2003/88 står åben for medlemsstaterne, har denne bestemmelse ingen relevans for at afgøre tvisten i hovedsagen, og at der følgelig kun skal tages hensyn til dette direktivs artikel 6, litra b), i det omfang denne bestemmelse opstiller princippet om, at medlemsstaterne skal respektere en gennemsnitlig arbejdstid i løbet af en syvdagesperiode på maksimalt 48 timer.

39 Der skal i den forbindelse peges på, at det som led i den samarbejdsprocedure mellem de nationale retter og Domstolen, som er indført ved artikel 267 TEUF, tilkommer

denne at give den forelæggende ret et hensigtsmæssigt svar, som sætter den i stand til at afgøre den tvist, der verserer for den. Ud fra dette synspunkt påhviler det Domstolen i givet fald at omformulere de spørgsmål, der forelægges den. Det påhviler nemlig Domstolen at fortolke alle de bestemmelser i EU-retten, som de nationale retter skal anvende for at træffe afgørelse i de for dem verserende tvister, også selv om disse bestemmelser ikke udtrykkeligt er omtalt i de præjudicielle spørgsmål, der forelægges Domstolen (jf. i denne retning bl.a. dom af 8.3.2007, sag C-45/06, Campina, Sml. I, s. 2089, præmis 30 og 31, af 26.6.2008, forenede sager C-329/06 og C-343/06, Wiedemann og Funk, Sml. I, s. 4635, præmis 45, og af 2.9.2010, sag C-66/09, Kirin Amgen, Sml. I, s. 7943, præmis 27).

40 Selv om den forelæggende ret formelt har begrænset sine spørgsmål alene til fortolkningen af artikel 22, stk. 1, første afsnit, litra b), i direktiv 2003/88, er en sådan omstændighed derfor ikke til hinder for, at Domstolen oplyser den om alle de momenter angående fortolkningen af EU-retten, som kan være til nytte ved afgørelsen af den sag, som verserer for den, uanset om den henviser til dem i sit spørgsmål. Det tilkommer herved Domstolen fra samtlige de oplysninger, der er fremlagt af den nationale ret, navnlig af forelæggelsesafgørelsens præmisser, at udlede de fællesskabsretlige elementer, som det under hensyn til sagens genstand er nødvendigt at fortolke (jf. dom af 12.1.2010, sag C-229/08, Wolf, Sml. I, s. 1, præmis 32 og den deri nævnte retspraksis).

41 Ifølge forelæggelsesafgørelsen i denne sag finder den nationale domstol, at eftersom betingelsen om, at manglende samtykke til at fravige artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 ikke må lægges arbejdstageren til last som omhandlet i samme direktivs artikel 22, stk. 1, første afsnit, litra b), finder anvendelse, når en arbejdsgiver ikke, når der foreligger internretlige foranstaltninger til gennemførelse af nævnte bestemmelse, har indhentet dette samtykke, bør denne betingelse så meget desto mere finde anvendelse, når en arbejdsgiver — som det er tilfældet i sagen — pålægger en sådan fravigelse, uanset at der ikke findes nationalretlige bestemmelser med hjemmel hertil,

og den berørte arbejdstager, der kræver den nævnte artikel 6, litra b), overholdt, rejser indsigelse herimod.

- 42 Den forelæggende ret antyder således, at hvis ikke det bliver lagt den pågældende arbejdstager til last, at han ikke har givet sit samtykke til overskridelsen af det loft på 48 timer, som er fastsat i artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 for den maksimale ugentlige gennemsnitsarbejdstid, vil det ikke være i strid med dette direktiv, at arbejdsgiveren i henhold til national ret imod arbejdstagerens ønske kan beslutte at forflytte ham til en anden tjeneste, der på sin side overholder det i denne bestemmelse fastsatte loft, for så vidt som en sådan forflyttelse bringer tilsidesættelsen af den nævnte bestemmelse til ophør i forhold til denne arbejdstager.
- 43 Under disse omstændigheder og med henblik på at give den forelæggende ret en hensigtsmæssig besvarelse skal de forelagte spørgsmål omformuleres således, at denne ret med spørgsmålene nærmere bestemt ønsker oplyst, om artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 skal fortolkes således, at den er til hinder for en national lovgivning som den i hovedsagen omhandlede, hvorefter en arbejdsgiver i den offentlige sektor kan foretage en tvungen forflyttelse til en anden tjeneste af en som brandmand i udryknings-tjenesten beskæftiget arbejdstager med den begrundelse, at han har anmodet om, at den i nævnte bestemmelse fastsatte maksimale ugentlige gennemsnitsarbejdstid overholdes i udrykningstjenesten, hvis ikke en sådan forflyttelse kommer til at ligge arbejdstageren til last.
- 44 Som det følger af præmis 61 i kendelsen i sagen Personalrat der Feuerwehr Hamburg, skal det herved bemærkes, at opgaverne for et offentligt brandvæsens indsatsstyrker — bortset fra helt ekstraordinære omstændigheder, der er så alvorlige og har et sådant omfang, at det formål, som går ud på at sikre en hensigtsmæssig udførelse af uomgængeligt nødvendige ydelser til beskyttelsen af offentlighedens interesser, midlertidigt må gå forud for det formål, der består i at sikre sikkerheden og sundheden for de arbejdstagere, der indgår i indsats- og redningsgrupper, hvilket er omstændigheder, som ikke er omhandlet i hovedsagen — er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 2003/88, således at dette direktivs artikel 6, litra b), i princippet er til hinder for, at

det loft på 48 timer, der er fastsat som den maksimale ugentlige arbejdstid, overskrides, herunder for vagttjenester.

- 45 I det foreliggende tilfælde står det dog fast, at den på tidspunktet for de faktiske omstændigheder i hovedsagen gældende lovgivning i delstaten Sachsen-Anhalt pålagde brandmænd, der som Günter Fuß var beskæftigede ved en udrykningstjeneste i denne delstats byer og kommuner, en arbejdstid, der overskred den maksimale ugentlige arbejdstid som fastsat i artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88.
- 46 Under disse omstændigheder og for at besvare den forelæggende rets spørgsmål skal det dels undersøges, om konstateringen af, at der er sket en tilsidesættelse af artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88, som den forelæggende ret antyder, er betinget af, at manglende samtykke hertil er blevet lagt den pågældende arbejdstager til last, dels fastslås, hvilke konsekvenser en eventuel tilsidesættelse af denne bestemmelse har for de nationale domstole.
- 47 Hvad for det første angår spørgsmålet, om det i forhold til konstateringen af, at der er sket en tilsidesættelse af artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88, er relevant, at manglende samtykke hertil er blevet lagt den pågældende arbejdstager til last, skal det påpeges, som det allerede fremgår af nærværende doms præmis 33, at denne bestemmelse udgør en regel af en særlig betydning inden for Unionens socialregler, der pålægger medlemsstaterne at fastsætte et loft på 48 timer for den maksimale ugentlige gennemsnitsarbejdstid, inklusive overarbejde, hvilket udtrykkeligt præciseres i den nævnte bestemmelse, og at bestemmelsen i mangel af en nationalretlig gennemførelse af dette direktivs artikel 22, stk. 1, første afsnit, ikke kan fraviges i forhold til en beskæftigelse som den i hovedsagen omhandlede brandmands.

- 48 Som det allerede er anført i nærværende doms præmis 34, kan nemlig kun visse bestemmelser, der udtrykkeligt er omhandlet i direktiv 2003/88, fraviges ved undtagelser fastsat af medlemsstaterne eller af arbejdsmarkedets parter.
- 49 Imidlertid er artikel 6 i direktiv 2003/88 for det første kun nævnt i direktivets artikel 17, stk. 1, selv om det står fast, at denne sidstnævnte bestemmelse utvivlsomt vedrører arbejdsopgaver uden nogen som helst forbindelse med dem, der udføres af brandfolk. Til gengæld henvises der i denne artikel 17, stk. 3, litra c), nr. iii), til »aktiviteter, der er kendetegnet ved nødvendigheden af at sikre kontinuerlige ydelser«, hvorunder »brandvæsen« bl.a. er omfattet, men denne bestemmelse giver ikke mulighed for at fravige direktivets artikel 6, men derimod andre af dets bestemmelser (jf. analogt dommen i sagen Pfeiffer m.fl., præmis 97).
- 50 Som det allerede fremgår af nærværende doms præmis 35 og 36, står det på den anden side fast, at hverken Forbundsrepublikken Tyskland eller delstaten Sachsen-Anhalt har gjort brug af muligheden for den i artikel 22, stk. 1, første afsnit, i direktiv 2003/88 fastsatte fravigelse, hvorefter medlemsstaterne kan undlade at anvende direktivets artikel 6, forudsat at en række kumulative betingelser er opfyldt (jf. analogt dommen i sagen Pfeiffer m.fl., præmis 98).
- 51 Under disse omstændigheder og for at sikre den fulde virkning af direktiv 2003/88 er det vigtigt, at medlemsstaterne forhindrer enhver overskridelse af den maksimale ugentlige arbejdstid, således som den er fastsat i direktivets artikel 6, litra b) (dommen i sagen Pfeiffer m.fl., præmis 118).

- 52 Som Domstolen allerede har fastslået, kan medlemsstaterne således ikke ensidigt fastlægge rækkevidden af denne bestemmelse ved at undergive anvendelsen af arbejdstagernes ret til, at den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid ikke overstiger 48 timer, betingelser eller begrænsninger af nogen art (jf. dommen i sagen Pfeiffer m.fl., præmis 99).
- 53 Følgelig udgør overskridelsen af den maksimale ugentlige gennemsnitsarbejdstid som fastsat i artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 i sig selv en tilsidesættelse af denne bestemmelse, uden at det i øvrigt er nødvendigt at påvise, at dette specifikt har virket belastende. I mangel af en nationalretlig foranstaltning til gennemførelse af muligheden for fravigelse som fastsat i samme direktivs artikel 22, stk. 1, første afsnit, har begrebet »ikke [...] lægges til last« i denne bestemmelse derfor ingen relevans for fortolkningen og anvendelsen af den nævnte artikel 6, litra b).
- 54 Eftersom direktiv 2003/88 forfølger det mål at sikre arbejdstagernes sikkerhed og sundhed ved passende hvileperioder, var det utvivlsomt unionslovgivers tanke, jf. nærværende doms præmis 32, at overskridelsen af den maksimale ugentlige gennemsnitsarbejdstid som fastsat i den nævnte artikel 6, litra b), idet den fratager arbejdstageren sådanne hvileperioder, alene af den grund ligger arbejdstageren til last, eftersom dennes sikkerhed og sundhed dermed bringes i fare.
- 55 Det følger heraf, at en national lovgivning som den i hovedsagen omhandlede, der i forhold til en arbejdstager beskæftiget som brandmand i en udrykningstjeneste fastsætter en arbejdstid, der overskrider maksimumsgrænsen i artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88, udgør en tilsidesættelse af denne bestemmelse, uden at det i øvrigt er nødvendigt at godtgøre, at dette specifikt har ligget denne arbejdstager til last.

- 56 Hvad for det andet angår konsekvenserne af en sådan tilsidesættelse af artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 for de nationale domstole skal der henvises til Domstolens faste praksis, hvorefter borgerne i alle tilfælde, hvor bestemmelserne i et direktiv ud fra et indholdsmæssigt synspunkt fremstår som ubetingede og tilstrækkeligt præcise, kan påberåbe sig disse bestemmelser over for staten, herunder i dennes egenskab af arbejdsgiver, navnlig når staten ikke rettidigt har gennemført direktivet i national ret, eller når den ikke har gennemført det korrekt (jf. i denne retning bl.a. dom af 26.2.1986, sag 152/84, Marshall, Sml. s. 723, præmis 46 og 49, og af 23.4.2009, forenede sager C-378/07 — C-380/07, Angelidaki m.fl., Sml. I, s. 3071, præmis 193 og 194).
- 57 Artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 opfylder disse betingelser, eftersom bestemmelsen utvetydigt pålægger medlemsstaterne en pligt til at tilvejebringe et bestemt resultat, og eftersom der ikke er knyttet nogen betingelse til anvendelsen af den regel, som følger af forpligtelsen, som går ud på at fastsætte en grænse på 48 timer, der omfatter overarbejde, for den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid (jf. i denne retning dommen i sagen Pfeiffer m.fl., præmis 104).
- 58 Selv om direktiv 2003/88 i artikel 22, stk. 1, første afsnit, giver medlemsstaterne mulighed for at fravige bestemmelserne i direktivets artikel 6, påvirker dette forhold i så henseende ikke sidstnævnte artikels litra b)'s karakter af at være præcis og ubetinget. Medlemsstaternes mulighed for ikke at anvende denne artikel 6 forudsætter nemlig, at alle betingelserne ifølge direktivets artikel 22, stk. 1, første afsnit, overholdes, således at det er muligt at afgøre, hvilken minimumsbeskyttelse der under alle omstændigheder skal gennemføres (jf. i denne retning dommen i sagen Pfeiffer m.fl., præmis 105).
- 59 Artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 opfylder følgelig alle nødvendige betingelser for at have direkte virkning (jf. i denne retning dommen i sagen Pfeiffer m.fl., præmis 106).

- 60 Eftersom fristen for gennemførelsen af direktiv 93/104 på tidspunktet for de faktiske omstændigheder i hovedsagen var udløbet, og delstaten Sachsen-Anhalt ikke på dette tidspunkt i forhold til brandmænd i en udrykningstjeneste havde gennemført direktivet i national ret, har en arbejdstager som Günter Fuß, der af Stadt Halle er ansat i en sådan tjeneste, således ret til direkte at gøre bestemmelserne i artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 gældende over for denne offentlige arbejdsgiver med henblik på, at retten til en gennemsnitlig ugentlig arbejdstid, der ikke overskrider 48 timer som sikret ved denne bestemmelse, overholdes.
- 61 Det skal herved præciseres, at eftersom den nævnte bestemmelse har direkte virkning, gælder den for alle myndighederne i medlemsstaterne, altså ikke blot de nationale domstole, men også alle forvaltninger, herunder lokalforvaltninger såsom delstater, byer og kommuner, og disse forvaltninger er forpligtede til at anvende den (jf. i denne retning dom af 22.6.1989, sag 103/88, Costanzo, Sml. s. 1839, præmis 30-33).
- 62 I tvisten i hovedsagen mener Stadt Halle, at den tvungne forflyttelse af Günter Fuß — efter at denne havde anmodet sin arbejdsgiver om at respektere den maksimale ugentlige arbejdstid som fastsat i artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 — til en anden tjeneste, hvor denne grænse respekteres, er af en sådan beskaffenhed, at den fuldt ud sikrer anvendelsen af dette direktiv i forhold til Günter Fuß, eftersom denne forflyttelse bragte den tilsidesættelse af EU-retten, som ramte ham, til ophør.
- 63 Herved skal der henvises til Domstolens faste praksis, hvorefter de nationale retsinstanser og forvaltningsorganer har pligt til at anvende EU-retten fuldt ud og til at beskytte de rettigheder, som EU-retten tillægger private, idet de skal undlade at anvende enhver modstridende bestemmelse i national lov (jf. i denne retning Costanzo-dommen, præmis 33, og dom af 11.1.2007, sag C-208/05, ITC, Sml. I, s. 181, præmis 68 og 69 og den deri nævnte retspraksis).

- 64 I det foreliggende tilfælde er det nødvendigt, at den effektive virkning af de rettigheder, der direkte er tillagt arbejdstagerne i henhold til artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88, i deres helhed sikres i den nationale retsorden (jf. dommen i sagen Dellas m.fl., præmis 53).
- 65 Det må fastslås, at den rettighed, som en brandmand i en udrykningstjeneste, her Günter Fuß, har fået overdraget i henhold til artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 — og som Domstolen har anerkendt i kendelsen i sagen Personalrat der Feuerwehr Hamburg — til i sin ansættelse at have en maksimal ugentlig arbejdstid på 48 timer, udhules ved en tvungen forflyttelse som den i hovedsagen omhandlede, og en sådan foranstaltning ophæver følgelig denne bestemmelses effektive virkning i forhold til denne arbejdstager. Det er derfor åbenbart, at denne foranstaltning hverken sikrer, at artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 anvendes fuldt ud, eller at de rettigheder, som denne bestemmelse tildeler arbejdstagere i den pågældende medlemsstat, beskyttes.
- 66 Som Kommissionen korrekt har gjort gældende, berøres den grundlæggende ret til en effektiv domstolsbeskyttelse som sikret i artikel 47 i Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder, der ifølge artikel 6, stk. 1, første afsnit, TEU har »den samme juridiske værdi som traktaterne«, desuden væsentligt, hvis en arbejdsgiver havde ret til som reaktion på en klage eller på en af en arbejdstager anlagt sag med henblik på at sikre overholdelsen af bestemmelser i et direktiv, der tilsigter at beskytte hans sikkerhed og sundhed, at iværksætte en foranstaltning som den i hovedsagen omhandlede. Frygten for sådanne gengældelsesforanstaltninger, som ikke ville kunne imødegås ved retslige skridt, ville nemlig kunne afholde arbejdstagere, der mener sig krænket som følge af en af deres arbejdsgiver iværksat foranstaltning, fra at gøre deres rettigheder gældende ved domstolene, hvorved virkeliggørelsen af målsætningen med direktivet i alvorlig grad ville blive bragt i fare (jf. analogt dom af 22.9.1998, sag C-185/97, Coote, Sml. I, s. 5199, præmis 24 og 27).
- 67 Herefter skal de forelagte spørgsmål besvares med, at artikel 6, litra b), i direktiv 2003/88 skal fortolkes således, at den er til hinder for en national lovgivning som den

i hovedsagen omhandlede, hvorefter en arbejdsgiver i den offentlige sektor kan foretage en tvungen forflyttelse til en anden tjeneste af en som brandmand i udryknings-tjenesten beskæftiget arbejdstager med den begrundelse, at han har anmodet om, at den i nævnte bestemmelse fastsatte maksimale ugentlige gennemsnitsarbejdstid overholdes i udrykningstjenesten. Det er i denne forbindelse uden betydning, at en sådan forflyttelse ikke specifikt kommer til at ligge en sådan arbejdstager til last ud over den belastning, der følger af tilsidesættelsen af nævnte artikel 6, litra b).

Sagens omkostninger

- ⁶⁸ Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den forelæggende ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagens omkostninger. Bortset fra nævnte parters udgifter kan de udgifter, som er afholdt i forbindelse med afgivelse af indlæg for Domstolen, ikke erstattes.

På grundlag af disse præmisser kender Domstolen (Anden Afdeling) for ret:

Artikel 6, litra b), i Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/88/EF af 4. november 2003 om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden skal fortolkes således, at den er til hinder for en national lovgivning som den i hovedsagen omhandlede, hvorefter en arbejdsgiver i den offentlige sektor kan foretage en tvungen forflyttelse til en anden tjeneste af en som brandmand i udrykningstjenesten beskæftiget arbejdstager med den begrundelse, at han har anmodet om, at den i nævnte bestemmelse fastsatte maksimale ugentlige gennemsnitsarbejdstid overholdes i udrykningstjenesten. Det er i denne forbindelse uden betydning, at en sådan forflyttelse ikke specifikt kommer til at ligge en

sådan arbejdstager til last ud over den belastning, der følger af tilsidesættelsen af nævnte artikel 6, litra b).

Underskrifter